

סימן טו

כרפס, חרוסת ומרור

א. ביאור סוגיית הגמרא בעניין סדר הטיבולים לכרפס ולמרור

מפשטות המשניות נראה לכאורה שההגדה באה אחרי האכילה

נאמר במשנה (פסחים קיד ע"א) בנוגע לירק הכרפס: "הביאו לפניו, מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת. הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין¹, אף על פי שאין חרוסת מצוה; רבי אליעזר ברבי צדוק אומר: מצוה. ובמקדש היו מביאין לפניו גופו של פסח², ע"כ. ומפשטות לשון המשניות נראה לכאורה שאת האכילה של הסעודה אוכלים עוד לפני ההגדה, כי בהמשך כבר לא מוזכרת האכילה, אלא רק אמירת ההגדה ומזיגת הכוסות וההלל. ודווקא כאן במשנה, עוד לפני ההגדה, נאמר שמביאים לאדם מצה ושני תבשילין וכו'. ולא נאמר שעוקרים את השולחן. וגם נאמר שהאדם מטבל בחזרת עד שמגיע לפרפרת הפת, שהיא המרור. ומשמע בפשטות שהוא מתחיל לאכול והדברים סמוכים זה לזה, והוא הולך ומטבל עד שמגיע לטיבול הפרפרת. וזה שלא כתוב להדיא שהוא אוכל את מה שמביאים לו, זה משום שהדבר אינו צריך להיאמר. דבשלמא את המצה אפשר לומר שמביאים כדי שיוכל לומר עליה את ההגדה, אבל התבשילין למה באים³. אלא ודאי שבאים בשביל שיאכלם³. וכך מוכח גם מנוסח השאלות של הבן מדוע הלילה כולו

1. בכה"י של המשנה וברוב כה"י של הגמרא לא מופיעות התיבות "ושני תבשילין". אך בכמה כ"י הן מופיעות, וכן במנהיג (הל' פסח עמ' תעה) ובמאירי (ד"ה ואמר אח"כ).

2. ואמנם אחד מהם בא כנגד הפסח, ואולי גם הוא נועד בשביל ההגדה. אבל לכאורה השני שהוא כנגד החגיגה, לא נצרך באותה שעה. ואף לפי כתבי היד הנ"ל שאינם גורסים זאת במשנה, מכל מקום בגמרא (קיד ע"ב) מובאת ברייתא: "רבי יוסי אומר אף על פי שטיבל בחזרת מצוה להביא לפניו חזרת וחרוסת ושני תבשילין", ויש להוכיח ממנה. דנראה בפשטות שמדובר על אותו סדר שעליו מדברת המשנה.

3. וכמו שמצינו (ברכות מד ע"א): "הביאו לפניו מליח תחלה ופת עמו, מברך על המליח ופוטר את הפת" וכו', ולא כתוב שהוא אוכל את המליח והפת, דברור שאם מביאים לו אז הוא אוכל. וכן קודם לכן (מב ע"ב): "בא להם יין בתוך המזון, כל אחד ואחד מברך", ולא כתוב ששותים את היין, דפשיטא הוא. ויש להעיר שבמקום אחר (ט"ח שבת ח"ג עמ' קפב-קפז) התבאר בשני אופנים כיצד

מצה ואוכלים מרור ואוכלים רק צלי ומטבלים שתי פעמים, ומזה שהוא יודע מה קורה כל הלילה, דלכאורה מי אמר לו מה יהיה בהמשך. ומשמע מזה שהכל כבר היה ובגלל זה הוא שואל את השאלות הללו.⁴ וגם העובדה שבזמן בית המקדש היו מביאין גופו של זבח, מטה לכיוון הזה, כי קשה להבין מדוע מביאים את הזבח אם לא אוכלים אותו מיד והוא עשוי להתקרר לגמרי עד שיגמרו את כל ההגדה. והרי את הפסח צריך לאכול כמלכים, וכמו שכתב המאירי (צט ע"ב ד"ה והמשנה הראשונה): "וחייבנו לאכול בהסבה כדרך שהמלכים והגדולים אוכלים עד שיהיה דרך חירות".⁵ והחינוך (סי' טז) כתב שגם הסיבה לאיסור שבירת עצם בפסח היא הכבוד שיש לנהוג באכילתו. ולכאורה אם עדיין לא אוכלים את הפסח בשלב זה, מן הראוי שיישאר בתנור וכך הוא יוכל להמשיך להיות על האש ולהישאר מחומם ויפה לו.⁵

בגמרא מבואר שההגדה נאמרת לפני הסעודה

אבל בגמרא מבואר שאין הדבר כן. בהמשך (קטו ע"ב) נאמר: "נטילת ידים תרי זימני למה לי, הא משא ליה ידיה חדא זימנא. אמרי: כיון דבעי למימר אגדתא והלילא, דילמא אסוחי אסחיה לדעתיה ונגע", ע"כ. ומבואר שאומרים את ההגדה וההלל מיד אחרי אכילת ירק הכרפס, ולפני הטיבול השני. וכן נאמר שם בהמשך: "אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא דקא מדלי תכא מקמיה, אמר להו: עדיין לא קא אכלינן אתו קא מעקרי תכא מיקמן. אמר ליה רבה: פטרתן מלומר מה נשתנה", ע"כ. ומוכח מזה שעוד לפני שאוכלים, כבר עוקרים את השולחן, והבן כבר שואל מה נשתנה. ומבואר (קטז ע"א) שמיד לאחר שאלת מה נשתנה מתחילים את ההגדה, שהיא התשובה לשאלה הזאת, דהמשנה סומכת את התשובה לשאלה, וגם בגמרא נאמר: "פטרתן מלומר מה נשתנה, פתח ואמר: עבדים היינו" וכו'. וכך גם מסתבר שתיכף לשאלה צריכה לבוא תשובה. וכן נראה מההמשך (שם ע"ב): "אמר רבא: מצה צריך להגביה ומרור צריך להגביה", וכדפירש שם רש"י: "כשהוא אומר מצה זו שאנו אוכלין", עכ"ל. הרי שהמצה קיימת כשהוא אומר

מתקיים דין קידוש במקום סעודה בליל הסדר למרות הזמן הרב שעובר בין הקידוש לסעודה. ולפי האמור כאן עולה שבזמן הבית הסעודה התקיימה מיד לאחר הקידוש ללא שהייה כלל.
4. ומה שכתב הרשב"ץ (פירושו להגדה עמ' כט) שהשאלה היא משום שהבן רואה על השולחן את החזרת ומבין שיטבילו גם בה, הוא לכאורה דוחק. וגם אין בזה יישוב לשאר שאלות הבן.
5. ואם רק בשביל שיאמר "פסח זה", היה אפשר לחכות עד לקראת סוף ההגדה שאז נתקנה אמירה זו.

את נוסח ההגדה, דמצה זו ומרור זה הם חלק מההגדה, כפי שמבואר במשנה קודם לכן.⁶

שינוי אחר המוזכר בדברי הראשונים

ובדברי הראשונים מצאנו שהתייחסו לשינוי אחר שחל בסדרו של ליל הסדר, דכתבו שבזמן הבית היו אוכלים את המצה והמרור והכוך לאחר הסעודה ובזמננו אוכלים אותם בתחילת הסעודה. בתוס' רבינו פרץ (קיד ע"א ד"ה הביאו; הר"ד במרדכי סי' תריא, לח ע"א, עמ' קפג בהנד"מ) כתב וז"ל: "דקאמר הביאו לפניו מצה, דמשמע דליכא אלא מצה אחת שלימה, דהיינו דוקא בימיהם, שהיו עושין הסדר אחר סעודתן, ולכך לא היו צריכין אלא מצה אחת שלימה לעשות הסדר עליה, דהא כבר בירכו ברכת המוציא ואכלו כל סעודתן. אבל אנו שעושין הסדר בתחילה קודם הסעודה אז ודאי צריך שלוש מצות כדפרישית", עכ"ל.

וכן מובא בסדר פסח לרבינו שמעיה (נדפס בהגדה של פסח עם פירוש הראב"ן, ב"ב תשמ"ה, עמ' קג; והר"ד במרדכי שם, לג ע"ד, עמ' קטו בהנד"מ) שכתב כן בשם רבו: "וכך היה נראה לרבינו זצ"ל, שבזמן שבית המקדש קיים שהיה הפסח, היו עושין כל הסדר אחר הסעודה שאנו עושין בתחילה, ולא אוכלין מצת מצה בראשונה, שהקמחים והסלתות של גוים אדם ממלא כריסו מהם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה, ומברכין עליה, וכל הסדר עם הפסח באחרונה שיהא נאכל על השבע. אבל אנו שכל סעודתנו מצה של מצוה, מאחר שהתחיל מסיים על סדרו ומצה וכריכה ובאחרונה יאכל אפיקומן". וכן איתא בחידושים על התורה המיוחסים לר"ת (דברים טז, יג⁸).

הבנת הגדולת מרדכי בטעם לשינוי זה והקשיים שבה

ובהגהות גדולת מרדכי⁹ על ספר המרדכי (לדף כא ע"א, דף יב ע"ד בדפי הספר; הובא בחידושי אנשי שם על המרדכי סי' תריא אות ב) כתב וז"ל: "וא"ת ולא נעביד סעודתינו

6. אבל מזה שנאמר בברייתא (קטו ע"ב) שלחם עוני היינו שעונים עליו דברים הרבה, דהיינו שאומרים עליו את ההגדה, אינו ראיה, דאפשר לומר שאחר אכילת המצה אפשר לענות עליו את ההגדה. ר"על" הוא בסמוך בזמן ולא רק בסמוך במקום, והוא כגורם לעניה, שהעניה עומדת עליו. וכמו שמצינו (ברכות מד ע"א) ש"על" פירות האילן אומר על העץ ועל פרי העץ, והיינו שלאחר אכילתו הוא אומר כך, והאכילה היא הגורמת לאמירה.
7. רש"י זצ"ל. ובמרדכי שלפנינו כתוב רבינו מאיר או הר"ש, וזהו שיבוש מצוי.
8. נדפסו בישרון (חי"ז עמ' לב). וכעין זה מובא במקום נוסף בחידושים עה"ת המיוחסים לר"ת (דברים ו, ז; נדפס בספר הזיכרון ברכת מנחם עמ' כד).
9. לר' ברוך בן דוד מפולין, בן דורו של הט"ז.

תקלא

ממצת המצוות ונברך על האחרונה. וי"ל לפי שאין אנו נזהרין כמותן שלא נאכל מצה אכילה גסה, ולכן מברכין עליה תחילה, עכ"ל. ואולם לכאורה קשה לקבל את דבריו, דלא מסתבר שחורבן בית המקדש הוא זה שגרם לנו שלא נוכל להיזהר מאכילה גסה. וכבר הורה הרמב"ם (הל' דעות פ"ד ה"ב) שלא יאכל אדם עד שתתמלא כרסו, ונראה מדבריו שזו יכולה להיות מידת כל אדם. ורואים שאדם נדרש לכלכל אכילתו אפילו מסעודה לסעודה כמו שמצינו לעניין סעודה שלישית, שכתב הטור (סי' רצא אות א) ש"החכם עיניו בראשו שלא ימלא בטנו בסעודת הבוקר כדי לתן מקום לסעודה שלישית". וכן כתב השו"ע (שם). וק"ו שהוא יכול להידרש באותה סעודה שלא למלא בטנו עד שכבר לא יוכל לאכול את מצת המצוה אלא רק באכילה גסה. וגם קשה לכאורה שהראשונים הנ"ל אינם מזכירים את הסברה הזאת ואומרים את דבריהם כדבר שאמור להיות מובן מאליה. ועוד אי אפשר לומר שבזמן המקדש לא היה חשש שיאכלו אכילה גסה, דהא מצינו להדיא לגבי אכילת פסחים (הוריות י' ע"ב): "משל לשני בני אדם שצלו פסחיהם, אחד אכלו לשום מצוה ואחד אכלו לשום אכילה גסה. זה שאכלו לשום מצוה, 'צדיקים ילכו בס' (הושע יד, י), זה שאכלו לשום אכילה, 'גסה ופושעים יכשלו בס' (שם)", הרי שלגבי העניין הזה עצמו מצינו שהיתה מציאות שאכלו אכילה גסה גם בזמן המקדש.

השינוי בעיתוי אכילת המצה והמרור נובע מכך שאין לנו קרבן

ולכן נראה שכוונת הראשונים היא אחרת. הרי את הפסח היה צריך לאכול "על מצות ומרורים". ובין אם צריך לאכול את מצה והמרור יחד ממש כשיטתו של הלל (פסחים קטו ע"א), ובין אם לאו כשיטתם של חכמים, סוף סוף ברור שהמצות והמרורים צריכים להיאכל בסמוך ממש לקרבן הפסח. וכיון שהפסח צריך להיאכל על השובע, יש הכרח לאכול את הסעודה לפני הפסח וממילא יש הכרח לאכול את הסעודה גם לפני אכילת המצה והמרור שצריכים להיאכל בסמוך לפסח. ואע"פ שעיקר הסעודה אמור להיות על מצה, יש הכרח לדחות את מצת המצוה לסוף הסעודה. אבל כשלאבוננו אין לנו פסח, מתבטל ההכרח לדחות את אכילת המצה והמרור לסוף הסעודה, ואפשר כבר לאכול בפשיטות את מצת המצוה בתחילת הסעודה. והדברים הללו מתבארים מיניה וביה מתוך דברי רש"י ורבינו פרץ הנ"ל.

נראה שגם הקדמת ההגדה נובעת מכך שאין קרבן

והנה, מפשוטו של מקרא נראה ששאלת הבנים וההגדה צריכה להיות בעקבות זה שהם רואים אותנו אוכלים את הפסח ושומרים על חוקת הפסח לבלתי שבור

עצם ולבלתי אוכלו נא ומבושל ויחד עם המצות והמרורים וככל שאר הלכות הפסח. דהא על כל העבודה הזאת "יאמרו אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם" (שמות יב, כו). ולכן ברור שאין טעם לומר את ההגדה לפני שעשינו את כל העבודה הזאת. ולכן היה ברור בזמן המקדש שיש לומר את ההגדה אחרי אכילת הפסח, לאחר שהבן שואל בעקבות האכילה וסדר העבודה. וכיון שהתבאר שאכילת הפסח היתה חייבת להיות אחרי הסעודה, אם כן יש הכרח לומר שההגדה היתה גם אחרי הסעודה. וזו הסיבה שבזמן המקדש קדמה אכילת הפסח להגדה.

ואולם משחרב בית מקדשנו ואין לנו פסח ולא נותרו בידינו אלא רק המצה והמרור, בטלה העבודה העיקרית שעליה שואלים הבנים. דהא לפי התשובה "ואמרתם זבח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים" וכו' (שם, כז), רואים שעיקר העבודה שעליה נשאלה השאלה היא עבודת קרבן הפסח דווקא. ולכן כשם שכבר אין לנו הכרח לדחות את אכילת המצה עד לאחר הסעודה, כך כבר אין לנו סיבה שנתעכב עם ההגדה עד לאחר הסעודה ואף לא עד אחר אכילת המצה והמרור. ולכן דווקא מזדרזים עם ההגדה כדי שהתינוקות יהיו עדיין עירניים ולא יירדמו. ואף עדיף לנו שלא יאכלו, כמו שמצינו (יומא יח ע"א) שהכהן הגדול היה ממעט באכילתו לפני ליל יום הכיפורים כדי שלא יירדם.

הרמב"ם ורבינו יונה נקטו שגם בזמן הבית ההגדה קדמה לסעודה

אמנם בדברי הרמב"ם (הל' חמר"מ פ"ח) נראה שלא היה שינוי מזמן המקדש לזמננו, דהוא כותב את סדר ליל הפסח כפי שנהג בזמן המקדש ומציין את השינויים שנהגים כיום, וסדרו בזה שווה לזמננו, ומוכח שנקט שסדר האירועים לא השתנה. ובסדר פסח לרבינו יונה (עמ' קלז) מבואר שגם במקדש ההגדה היתה נאמרת לפני אכילת הקרבן, ואף מבואר מדוע הביאו את הקרבן בשלב מוקדם אם לא אכלו אותו, וז"ל: "ובמקדש מביאין לפניו גופו של פסח, והיינו טעמא דמביאין לפניו מצה וחרת וחרוסת וגופו של פסח לפני הסעודה, כדי שיהו מונחין לפניו בשעה שאומר הגדה לחבב המצוה, ובשביל התינוקות שישאלו. והיינו טעמא נמי דעוקרין את השולחן לפני מי שאומר הגדה כדי שישאלו התינוקות", עכ"ל.

קשיים בדברי ריש לקיש

והנה, לכאורה יש בדברי ריש לקיש סתירה פנימית. מצד אחד הוא אומר (קיד ע"ב) "דלא בעידן חיובא דמרור הוא דאכיל ליה". דהיינו, שהטיבול הראשון של

הכרפס אינו בזמן חיוב המרור. וזה לכאורה מהטעם שכתב רשב"ם (שם ד"ה זאת): "שהרי אין עדיין אכילת מצות מרור לברך עליו על אכילת מרור עד לאחר המצה". ומצד שני הוא טוען "דאי סלקא דעתך מצוה לא בעיא כוונה, למה לך תרי טיבולי, והא טביל ליה חדא זימנא". ולכאורה מאי קושיא, כיון שזהו לא זמן חיוב המרור, לכן האדם אינו אמור להסתפק במה שטיבל בפעם הראשונה. ועוד קשה, דממה נפשך: אם היה מן הראוי שטיבול פעם אחת ויצא כבר בפעם הראשונה ידי חובת מרור, מדוע לא תיקנו להדיא שיכוון למרור ויטבול ויאכל ויצא כבר בפעם הראשונה, ואז ודאי שהוא יתכוון לכך. ואם אין מן הראוי לצאת בפעם הראשונה, וצריך לכתחילה שתי פעמים (ומשום שצריך לאכול את המרור רק אחרי המצה), מה הראיה שמצוות צריכות כוונה, אולי צריך לטבול שתי פעמים כי כך ראוי שיהיה.

שיטת התוס' בסוגיה

ונראה שהתוס' (ד"ה זאת) באו בכלל דבריהם לענות על השאלות הללו, וכתבו וז"ל: "זאת אומרת מצות צריכות כונה - ריש לקיש סבר דמתניתין סתמא קתני, ומיירי אפילו יכול למצוא שאר ירקות אין לו לטרוח אחר שאר ירקות אלא עושה שני טיבולין במרור, והיינו משום דמצות צריכות כוונה. וכיון דלא בעידן כו' ובבורא פרי האדמה הוא דאכיל ליה, כלומר שלא בידך על אכילת מרור. ודילמא לא איכוון, ודילמא לאו דוקא, כלומר ודאי לא איכוון למרור, דאין מצוה אלא עד טיבול שני אחר מצה. הלכך בעי למהדר ואטבולי, פירוש, ולברך על אכילת מרור. ולא נקט וברוכי, משום דרב חסדא אית ליה בשמעתין דמברך על אכילת מרור בטיבול ראשון. והא דקאמר ובבורא פרי האדמה אכיל לה, היינו כלומר שאינו אוכל לשם אכילת מרור אלא אכלו לצאת בבורא פרי האדמה, דאי סלקא דעתך לא בעי כוונה אם כן יצא חובת מרור בטיבול ראשון אע"ג דאכלו לפני מצה, וכתוב על מצות ומרורים לא הויא עיכובא, אמאי צריך תרי טיבולי במרור, הוה ליה לאהדורי אשאר ירקי משום היכירא בטיבול ראשון ואחר מצה בטיבול שני יאכל מרור. והגמרא דחי דלעולם אין צריכות כוונה, ומהדרין אשאר ירקי משום היכירא וכדי לאכול מרור אחר המצה, ומתניתין קמ"ל היכא דליכא שאר ירקי דאפילו במרור בעינן תרי טיבולי כדי לאכול מרור כמצוותו ומשום היכירא, ולא אמרינן שלא יאכל מרור עד לבסוף ולא נחוש להיכירא, עכ"ל. ומבואר מדבריהם שיש שלוש נקודות שבהן נחלקו ריש לקיש והדחיה שבגמרא. האחת, שלפי ריש לקיש כוונת המשנה היא שכאשר אין לו אלא מרור והוא יכול למצוא ירקות אחרים, אין הוא צריך להדר אחר ירקות אחרים, ולפי הדחיה שבגמרא יש צורך להדר אחר ירקות אחרים. והשניה, שלפי

ריש לקיש אם אומרים שמצוות אינן צריכות כוונה ואין לו אלא מרור, אין צורך בשני טיבולים או בטיבול שייעשה דווקא אחרי המצה, ומספיק רק הטיבול הראשון, והוא יועיל גם להיכר התינוקות וגם למצות מרור, או שריש לקיש אינו חושש להיכר התינוקות, והשני אינו נצרך, כי זה שצריך להקדים את המצה למרור אינו לעיכובא. ולפי הדחיה שבגמרא, גם למ"ד שמצוות אינן צריכות כוונה יש צורך בטיבול השני כדי לקיים את מצות המרור לכתחילה אחרי המצה. ויש משמעות לקיום המצוה שוב, אפילו שמעיקר הדין יוצאים כבר בטיבול הראשון. ומזה מסתעפת הנקודה השלישית, שלפי ר"ל למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה היה צריך לקיים רק את הטיבול הראשון ובזה היה יוצא ידי חובת המצוה והדבר גם היה מהווה היכרא לתינוקות (שמטבל לפני הסעודה), ואילו לפי הדחיה שבגמרא היה צריך לקיים דווקא את הטיבול השני, ובזה היה יוצא ידי חובת המצוה לכתחילה, אלא שהיה מפסיד בזה את ההיכרא לתינוקות. והוצרכו התוס' לכל דבריהם, כפי שכתבו להדיא המרדכי (סי' תריא, לח ע"ב) והמהרש"א (על התוס' שם), כדי ליישב שגם לריש לקיש יש צורך בשני טיבולים, ואין להסתפק בטיבול אחד לאחר המצה שבו הוא גם יכול למצוה.

קשיים בשיטת התוס'

ואולם לכאורה יש קושי גדול בדבריהם. הרי הגמרא אומרת: "ודקאמרת תרי טיבולי למה לי, כי היכי דליהוי היכרא לתינוקות וכו'". קמשמע לן דאפילו חזרת בעי תרי טיבולי, כי היכי דליהוי ביה היכרא לתינוקות". ויוצא אפוא שנקודת החידוש של הדחיה בגמרא כנגד דעתו של ריש לקיש היא בקביעה שהטיבול השני נצרך כדי שיהיה היכר לתינוקות. והרי לפי התוס' זו אינה נקודת החידוש, כי גם ריש לקיש ידע את זה והסכים עם זה. והחידוש הוא בזה שצריך לאכול את המרור דווקא באופן הלכתחילאי שלו ולא בצורה דיעבדית, ומשום דין מצות ומרורים יאכלוהו, שיש להקדים את המצה למרור, ובכלל זה גם עצם האפשרות לדחות את קיום עיקר המצוה לאחר שהיתה כבר אמורה להתקיים מאליה אפילו בלי כוונתו. וגם קשה שהנקודה הראשונה שמשנתנה, אם צריך להדר אחר ירקות אחרים כשיש לו רק חזרת או לא, אינה נזכרת בדברי הדחיה של הגמרא כלל. וכל זה מלבד הדוחק הגדול שדחקו התוס': "ודילמא לא איכוון, ודילמא לאו דוקא כלומר ודאי לא איכוון למרור דאין מצוה אלא עד טיבול שני", עכ"ל.

ואמנם נראה שאת הקושי הראשון יישבו התוס' בזה שנקטו את הנקודה השלישית הנ"ל. דלפיה יוצא שבאמת מתחדש בדחיה שבגמרא שיש צורך בהיכר

לתינוקות, ואם היה מטבול רק את הטיבול השני לא היה בזה היכרא. ובזה מתיישב שהגמרא מדגישה את הסברה של ההיכר לתינוקות. אבל זה מוליד שני קשיים אחרים: ראשית, נקודת ההבדל השלישית הזאת אינה מבוארת בגמרא. ויוצא שוב שחסרה מן הספר נקודה עיקרית שמשנתנה בין דברי ר"ל לדחיית הגמרא. שנית, אמנם נכון הוא שביחס להוה אמינא על פי הדחיה של הגמרא, מתחדש שיש צורך לעשות היכר לתינוקות. אבל כיון שהדחיה של הגמרא אמורה להתייחס להבנת ריש לקיש שהטיבול השני הוא משום שמצוות צריכות כוונה ולא להבנת עצמה שהוא כדי לעשות היכר לתינוקות, עדיין לא מיושב, שזאת לא היתה אמורה להיות נקודת החידוש של הדחיה של הגמרא. והיה על הגמרא להתייחס ישירות לנקודה שבה היא באה לחלוק על ריש לקיש.

ביאור דברי הגמרא לפי שיטת רש"י

ונראה שאם מצוות אינן צריכות כוונה, הרי אף שיש עדיפות וחשיבות לאכול את המרור לאחר המצה, האדם כבר יצא ידי חובה בלי שהתכוון לכך. ומעתה ואילך כל מרור נוסף שיאכל כבר אינו מרור של מצוה. והרי הוא כמי שתקע בשופר בראש השנה וגמר לתקוע את כל סדר התקיעות, דלאחר קיום המצוה אין בתקיעתו מצוה כלל. ואם יטבול מרור פעם שניה לאחר אכילת המצה, הוא ייחשב כמי שמטבול פתו בחומץ. ומה שאין כן אם מצוות צריכות כוונה, והוא לא התכוון או שיש חשש שמא הוא לא התכוון, בזה כבר שפיר יש קיום מצוה בטיבול הנוסף, כיון שיש ודאות או חשש שהטיבול הקודם לא הועיל. ונראה דהשתא דאתינן להכי שיש חשש שהאדם לא יתכוון לשם המרור, קבעו חכמים את סדר המצוה באופן כזה שלכתחילה הוא לא יתכוון לקיים את המצוה בטיבול הראשון והמצוה תתקיים דוקא בטיבול השני, ולכן הוא צריך לכוון לשם מצוה דוקא בטיבול השני. וזה שהגמרא מעלה את האפשרות שהוא לא התכוון בלשון "ודילמא לא איכוון", היינו להסביר מדוע כך תיקנו חכמים את סדר עשיית המצוות באופן הזה. ואין להקשות שהבן אמור לשאול את שאלתו לפני ההגדה, ולפי זה ההיכר הזה יהיה אחרי ההגדה, שהרי את הטיבול השני הם יראו רק בזמן אכילת המרור. ובשלמא אם ההיכר הוא בטיבול הראשון בלבד, שאז שפיר הוא שואל מדוע מטבילים לפני הסעודה, אבל אם ההיכר הוא בטיבול השני, הוא יראה אותו רק אחרי ההגדה. זה אינו קשה, דבאמת כן הוא ששאלת הבן היא גם על שם העתיד, דהא מבואר במשנה

שהבן שואל מדוע מטבילים שתי פעמים, וע"כ ששאלתו מבוססת על מה שעתידי להיות¹⁰.

ונראה שלזה רמז רש"י בדבריו הקצרים שאמר (קיד ע"ב ד"ה דילמא): "דבעינן תרי טיבולי משום תינוקות שישאלו ועבדינן היכרא טובא", עכ"ל. ונראה שכוונתו בתיבת "טובא" לומר שבאמת גם לריש לקיש ברור שצריך היכרא לתינוקות. אלא שבעוד שהוא סבר שמספיק הטיבול הראשון, דוחה הגמרא ואומרת שצריך יותר היכרים, ולכן יש צורך גם בטיבול השני. והיינו כפי שהתבאר לעיל, דזו כל נקודת המחלוקת שבין ריש לקיש ודחיית הגמרא, ותו לא מדי. וזה דלא כתוס' שהבינו שתירוצו הגמרא בא לשלול את האפשרות שיהיה טיבול שני בלבד ולא יהיה היכר כלל.

ב. שיעור אכילת הכרפס

שיטת הראשונים המצריכים לאכול כזית ירק בטיבול ראשון

והנה, ראשונים רבים נקטו שצריך שאכילת ירק הכרפס תהיה בשיעור של כזית. רס"ג בסידורו (עמ' קלו) כתב: "ויביאו שולחן ועליו ירקות והליק"י בלבד ויברך על איזה מין שאיננו מרור בורא פרי האדמה, ויטבול בהליק ויאכל ויברך אחריו בורא נפשות רבות", עכ"ל. ומבואר שאוכלים כזית ויותר, דרק על שיעור כזה שייך לברך בורא נפשות. וכן כתב הרמב"ם (הל' חמ"מ פ"ח ה"ב): "מתחיל ומברך בורא

10. כל שלוש נקודות ההבדל, שנקטו התוס' בין ר"ל ובין דחיית הגמרא, משתנות לפי ההסבר הזה. הראשונה, שאין מחלוקת בין ר"ל לדחיית הגמרא אם יש צורך להדר אחר ירקות כשיש לו רק מרור או שאין צורך. וזאת שאלה שאינה תלויה בהבנת הגמרא. (ואליבא דאמת יש לדון בזה לפי המשך הסוגיה שנאמר בה: "רב אחא בריה דרבא מהדר אשאר ירקות לאפוקי נפשיה מפלוגתא". ויש אפשרות לדייק, שרק מכיון שלא רצה להיכנס למחלוקת הוא חזר אחר שאר ירקות, אבל מצד עצם העניין אין באמת צורך לחזר. אבל יש אפשרות אחרת לומר שהמחלוקת הזאת בעצם נובעת מהבעייתיות שבדבר, ולכן הוא לא רצה להיכנס לזה). השניה, שלכר"ע אין אפשרות כבר לקיים את המצוה לאחר אכילת המצה למ"ד מצוות אינן צריכות כוונה, כיון שהוא כבר אכל מרור לפני הסעודה. השלישית, שלכר"ע ברור שלמ"ד מצוות אינן צריכות כוונה הוא היה אמור לטבל לפני הסעודה. נקודת המחלוקת היחידה היא רק שלפי ר"ל אין טעם בטיבול השני כיון שכבר קויימה המצוה, ולפי דחיית הגמרא יש בו טעם רק בשביל ההיכר הנוסף לתינוקות, וזה מה שהגמרא באמת מציינת בלבד.

11. חרוסת.

פרי האדמה, ולוקח ירק ומטבל אותו בחרוסת, ואוכל כזית, הוא וכל המסובין עמו - כל אחד ואחד אין פחות מכזית", עכ"ל. וכן כתב רבינו שמעיה בסדר הפסח שלו (עמ' צט): "ומאכיל לכל אחד ואחד בכזית". וכן מובא בסידור רש"י (סי' שפ) ובספר האורה (ח"א סי' צ). וכן כתב הראב"ן (פסחים עמ' תעט בהנ"מ). וכן מבואר בראב"ה (פסחים סי' תקכה אות יב): "ונוטלין כזית מן שאר ירקות". וכן כתב האוהל מועד (שער פסח ד"ה נ"ח): "ואוכלין כל אחד ואחד כזית". וכן הוא בספר השולחן (ח"ג הל' סעודה ש"ז, סדר ד' כוסות שביליל פסח). וכן כתב המרדכי (סי' תריא, לג ע"ג): "ונותן לכל אחד ואחד כזית". וכן כתב האורחות חיים (ח"א הל' ליל הפסח סי' יב): "ונוטל מן הכרפס ומברך פרי האדמה ומטבל בחרוסת ויאכל ממנו כזית". וכן (שם סי' טז): "ויקח מן הכרפס ויברך בורא פרי האדמה ויטבול בחרוסת ויאכל כזית הוא וכל בני החבורה", עכ"ל. וכן כתב הרשב"ץ (מאמר חמץ אות קכ), ואף הוכיח שצריך לאכול כזית מעצם הנטילה על אכילה זו, דעל פחות מכזית אין צורך ליטול ידיים לשיטתו.

וכן משמע ממה שכתב הראב"ד (תמים דעים סי' לא; סי' קיג בתשובות ופסקים): "ברכת כרפס לאחריו אינה כלל", עכ"ל. ואם לא היה אוכל כזית לא היה שייך לדון מעיקרא על ברכה לאחריו. דהתם דן לפטור רק מצד שסמוך לסעודה ולברכות שלאחריה¹². וכן משמע ממה שכתב הר"ש מפלייש (בפירושו לפיוט אלקי הרוחות, ה"ד באר"ז הל' פסחים סי' רנו עמ' שכב בהנ"מ): "ואחר ירקות אין מברך בורא נפשות רבות, דהם באות קודם סעודה ומיפטר מברכה שלאחריה", עכ"ל. והיינו כנ"ל, שיש לאכול כזית, אלא שמהסיבה שזה קודם סעודה אינו מברך בורא נפשות. וכן משמע ממה שכתב החינוך (סי' כא): "ומטבל בירק ומברך עליו בורא פרי האדמה לפניו. ולאחריו אינו מברך בורא נפשות וכו', לפי שימתין עד שיאכל המרור ואז יברך בורא נפשות על המרור ועל הירק, ואין כל מה שעשה בינתיים הפסקה", עכ"ל. וכן דייק המנחת חינוך (שם אות ח) מדבריו. וכן משמע ממה שכתב הרוקח (סי' רפג): "ולוקח כרפס הוא אפיא או ירק אחר ומטביל ביין או בחרוסת ומברך בורא פרי האדמה ואוכל ונותן לכולם כדי שישאלו התינוקות וכו' ומברך אחר אכילת ירקות בורא נפשות רבות שהרי ההגדה פוסקת",

12. אם כי היה מקום לדחות ולומר שהוא וכן הראשונים דלהלן כותבים מה קורה אם אוכל כזית, אבל אם אינו אוכל כזית, אינו מברך. אבל יותר נראה בדעתם שהוא צריך לאכול כזית. ולכן בסתמא דמילתא יש צורך לדון על ברכה אחרונה, ולא רק שזה מה שקורה אם ארע ואכל כזית. ועוד, שאם אין צורך לאכול כזית, אזי היה צריך לקבוע שיש לאכול פחות מכזית, וכפי שכתבו במפורש הרא"ש והמהר"ל וכדלהלן.

עכ"ל¹³. והמנהיג (הל' פסח עמ' תפב-תפג) כתב: "ואחרי ירקות הראשונים מברך בורא נפשות רבות וחסרונן על כל מה שברא ברוך אתה ה' חי העולמים. ויש שאין חותמי, שהוא מטבע קצר כברכת המצות והפירות, וכן כתב רב עמרם ז"ל. ולפי דברי אלה שמברך בורא נפשות רבות, אין ברכת הנהנין שלירוקות ראשונות פוטרת את המרור מברכת הנהנין, עכ"ל. ור' אשר מלוניל בספר המנהגות (כה ע"ב) כתב בנוגע לכרפס וז"ל: "ואין צריך לברך אחריו מפני שאין רשאי לקום משם עד שישלים כל סדרו ואין כאן עקירה שיצטרך לברך אחריו". והריבב"ן (קיד ע"א ד"ה פיס', עמ' סד) כתב: "ואינו מברך לאחריו בורא נפשות, כדי שישמוך על אותה ברכה לחזרת הבאה בסוף", עכ"ל. וגם מדבריהם מבואר שאוכל ירק לכרפס בשיעור של כזית, ולכן יש לדון אם מברך גם בורא נפשות לאחר מכן.

שיטת הראשונים שאינם מצריכים כזית ירק בטיבול ראשון

ולעומתם, ראשונים רבים נקטו שאין צורך באכילת כזית. בהגהות מיימוניות (פ"ח אות ד) כתב על דברי הרמב"ם שמצריך כזית בחרוסת: "כזית זה איני יודע מה טיבו. בשלמא מרור דאכילה כתיב ביה ואין אכילה פחות מכזית, אלא טיבול זה הראשון אינו אלא להתמיה התינוקות שישאלו כדאיתא [פרק ע"פ (קיד ע"ב)], ובכל דהו סגי, שהרי ברכה כזאת אינה צריכה שיעור ויכול לברך בורא פרי האדמה אכל שהו וכו'. וסבורני שטעות סופר הוא שכתבו בכאן אחר ומטבל בחרוסת מה שהיה ראוי להיות כתוב לקמן אחר ומטבל בחרוסת דגבי מרור, ותדע שהרי לקמן גבי מרור לא הזכיר כלום מכזית¹⁴ ובהא גבי ירק ראשון הצריך כזית, ובמרור כל שהוא ליכא איניש דטעי, דירק ראשון אינו אלא להתמיה התינוקות ומרור כתיב ביה אכילה, כ"ש גדול הדור כמוהו. ומהר"ם כתב והורה שאין צריך כזית בטיבול זה, ואם אכל כזית יברך אחר כך, ואע"פ שיש שכתב לאכול כזית, עכ"ל. וכן כתב בשבולי הלקט (סי' ריח, צג רע"א): "וכתב ר' אביגדור נר"ו לר' בנימין אחי נר"ו בשם רבינו יצחק בר שמואל זצ"ל כי יש לברך בורא נפשות רבות לאחר טיבול ראשון אם אוכל מן הירק כזית, וטעמא

13. וכן מבואר בדרשת הרוקח לפסח (עמ' צז): "למה כזית ירקות קודם לכל, על שם תחילת השיעבוד". ובשור'ת חז"ע (סי' יז עמ' רמד) כלל את הרוקח בכלל הסוברים שלא צריך כזית, דהרוקח כתב (סי' רפג): "ואם לא אכל מן הירק כזית אין צריך לברך ברכה אחרונה". ואולם מדבריו לעיל מינה וכן מדבריו בדרשה נראה שצריך, ומה שכתב שאם לא אכל כזית לא יברך, מתייחס למי שלא קיים את תקנת חכמים כראוי.

14. לכאורה יש לתמוה על דבריו אלה, שהרי הרמב"ם כתב (פ"ז ה"ג): "ואם אכל מאחד מהן או מחמשתן כזית, יצא", הרי שכתב להדיא שצריך לאכול כזית מרור. ואולי היתה לו גרסה אחרת.

משום דסבירא ליה דאין טיבול ראשון פוטר טיבול שני מברכת בורא פרי האדמה, עכ"ל. ומוכח מזה שהוא אינו חייב לאכול כזית, ורק אם הוא בוחר לעשות כך, הדין הוא שהוא מברך בורא נפשות. וכן כתב רבינו יונה (סדר פסח, נדפס בהגדה של פסח עם פירוש הראב"ן, ב"ב תשמ"ה, עמ' קלו): "ואם אכל מהם כזית מברך לבסוף בורא נפשות רבות וחסרונן, אבל על הפחות מכזית מברך בתחלה ואינו מברך לבסוף", עכ"ל. וכן כתב בשו"ת הרשב"א (מיוחסות סי' רב, וכע"ז בח"א סי' רמא): "טבול ירק זה אין צריך שיעור, אלא אוכל כזית או אפילו פחות מכזית, לפי שאינו אלא כדי שישאלו תינוקות. ואם אכל כזית, צריך ברכה לאחריו", עכ"ל. וכן כתב בשמו האורחות חיים (סי' טז שם). וכן כתב תלמיד הרשב"א (קיד ע"א ד"ה מטבל) בשם קצת מפרשים. וכן כתב הרא"ש (פי' סי' כה, קיד ע"א): "משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית דאין אכילה בפחות מכזית, אבל בירקות הראשונות שמברך עליהן בורא פרי האדמה בעלמא ואין מזכירין עליהם אכילה, אין צריך מהם כזית", עכ"ל. וכן הוא בתוספותיו (קיד ע"ב ד"ה ובלבד), ושם הוסיף וכתב: "ונראה שיותר טוב הוא שיאכל פחות מכזית ולא יצטרך לברכה אחרונה ויצא מידי ספיקת ברכה אחרונה", עכ"ל. וכן כתב הטור (סי' תעג אות ה): "ולוקח ירקות ויברך בורא פרי האדמה ומטבל וכו' ואין צריך כזית מהם", עכ"ל. וכן העיד בהגהות סמ"ק מצורף (ח"א מצוה קמב אות עז) שנהגו גדולי איורא שלא לאכול כזית. וכן כתב מהר"ל (שו"ת סי' כה): "בורא נפשות רבות איכא פלוגתא דרבוותא אי צריך לאומרו אחר טיבול ראשון, על כן אני אוכל פחות מכזית לאפוקי נפשאי מפלוגתא. אע"ג דהמיימוני כתב כזית, הא מחו ליה מאה עוכלי בעוכלא", עכ"ל. וכן כתב שוב בהמשך (שם סי' נח אות ב). וכן הוא גם בהגהות סמ"ק (סי' רכ אות א). וכן פסק בשו"ע (סי' תעג ס"ו): "נוטל ידיו לצורך טיבול ראשון ולא יברך על הנטילה, ויקח מהכרפס פחות מכזית ומטבלו בחומץ ומברך בורא פרי האדמה ואוכל ואינו מברך אחריו", עכ"ל. ומבואר מכל אלה שאין צריך לאכול כזית כרפס.

הוכחות המהר"ל והב"ח מהסוגיה כדעת הרמב"ם

והמהר"ל מפראג (גבורות ה' פ"ג) הוכיח כדעת הרמב"ם מדברי ריש לקיש הנ"ל. כי אם לא היה צורך באכילת כזית, לא היה מקום לטענה "למה לי תרי טיבולי והא טביל ליה חדא זימנא". דמה שהוא טבל בפעם הראשונה היה פחות מכזית, ולכן הוא צריך לטבול עתה כזית שלם כדי לצאת ידי חובת מצות אכילת מרור. אלא על כרחך גם הטיבול הראשון חייב להיות בכזית, ושפיר יש מקום לטעון שהוא כבר קיים את המצוה בטיבול הראשון, ואין אפוא צורך בטיבול השני. והב"ח (א"ח סי' תעג ד"ה ומ"ש ואין צריך) הוכיח מהמשך הסוגיה: "היכא דליכא אלא חסא מאי, אמר

רב הונא מברך מעיקרא אמרור בורא פרי האדמה ואכיל, ולבסוף מברך עליה על אכילת מרור ואכיל. מתקיף לה רב חסדא: לאחר שמילא כריסו הימנו חוזר ומברך עליה. אלא אמר רב חסדא: מעיקרא מברך עליה בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואכיל, ולבסוף אכיל אכילת חסא בלא ברכה, ע"כ. ואם נאמר שבטיבול הראשון הוא אינו אוכל כזית, אין מקום לקושיית רב חסדא. דזה שהוא לא בירך קודם לכן, היה משום שהוא לא קיים את מצות אכילת מרור, כי הוא לא אכל כזית. אלא על כרחך שהוא צריך לאכול כזית, ולכן הוא היה אמור כבר לצאת ידי חובת המצוה. ולכן שפיר מקשה רב חסדא שאם הוא כבר יצא ידי חובת המצוה, אין מקום לברך לאחר מכן את ברכת המצוה.

דחיית הפרי חדש והקושי שבה

ואמנם כבר דחו האחרונים את הראיות הללו בכמה אופנים, אבל נראה דשוברי הדחיות הללו בצדיהן. הפרי חדש (א"ח סי' תעג סק"ו) דחה את הראיה הראשונה: "דהא ליתא, דהכי קאמר, דהוה ליה לתקוני שיאכל כזית בטיבול ראשון ותרי טיבולי למה לי", עכ"ל. אבל כבר הקשו עליו הרבה אחרונים (קרבן נתנאל פסחים פ"י סי' כה אות פ, ועוד), דודאי חכמים לא היו יכולים לתקן לכתחילה שתתקיים המצוה בטיבול ראשון, כי המצוה בעיקרה היא דווקא כשהאדם אוכל את המרור אחר המצה, וכנ"ל. ובשלמא אם המציאות מכריחה את זה שהוא יצא ידי חובה, שפיר יש לומר שחכמים הסתפקו בזה בדיעבד. אבל השתא דאתינן להכי שהוא יכול שלא לצאת באותה שעה ידי חובה, מדוע שיתקנו חכמים שהוא יצא בדרך הפחות רצויה¹⁵.

דחיית השאגת אריה והקושי שבה

ואת הראיה השניה דחה השאגת אריה (סי' ק' ד"ה וה"ג) וז"ל: "דאפילו פחות מכשיעור מן המצוה אין ראוי לאכול בלתי ברכת המצוה, וטעמא דמילתא נראה לי כמו דקי"ל חצי שיעור של איסור אסור מן התורה מטעמא כיון דחזי לאיצטרופי איסורא אכיל וכו', התם הכי נמי באוכל פחות מכשיעור מן המצוות בלא ברכה לאו שפיר עביד כיון דחזי לאיצטרופי, ואלו השלים לכשיעור גם האי משהו נחשב מן המצוה", עכ"ל. ובשר"ת חזון עובדיה (סי' יז עמ' רמה) רצה לדחות כך גם את הראיה

15. וכבר המהר"ל עצמו העלה את האפשרות של הפר"ח ודחה אותה כנ"ל.